

סנהדרין דף כ"ד-כ"ה, "יישובו של עולם" – משמעותו ההלכתית והרעיונית**א. מקור ההלכה – פסולי עדות**

1. **סנהדרין, דף כ"ד-כ"ה:** "ואלו הן הפסולין - המשחק בקוביא והמלוה בריבית, ומפריחי יונים, וסוחרי שביעית ... אמר רבי יהודה: אימתי - בזמן שאין להן אומנות אלא הוא, אבל יש להן אומנות שלא הוא - כשרין. משחק בקוביא מאי קא עביד? אמר רמי בר חמא: משום דהוה אסמכתא, ואסמכתא לא קניא. רב ששת אמר: כל כי האי גוונא - לאו אסמכתא היא. אלא: לפי שאין עסוקין ביישובו של עולם. מאי בינייהו? איכא בינייהו דגמר אומנותא אחריתי ... המשחק בקוביא - אלו הן המשחקים בפספסים. ולא בפספסים בלבד אמרו, אלא אפילו קליפי אגוזים וקליפי רימונים. ואימתי חזרתן - משישברו את פספסיהן ויחזרו בהן חזרה גמורה, דאפילו בחנם לא עבדי"
2. **תוספות שם:** "... ולמ"ד משום ישובו של עולם פשיטא דאינו אלא מדרבנן ... הלכה כרבי יהודה - דמכשיר בשיש לו אומנות בלא הוא, וכן הלכה, דמשחק בקוביא לאו אסמכתא היא."
3. **רש"י סנהדרין שם:** "המשחק בקוביא - כולו מפרש בגמרא, וכולן מעין גזלני הו, והתורה אמרה "אל תשת רשע עד" - וכל שכן דיין. שאין לו אומנות אלא הוא - דהואיל ואין עסוקין ביישובו של עולם אינן בקיאים בטיב דינין ומשא ומתן, ואינן יראי חטא".
4. **מאירי שם:** "פירוש הטעם לפי שאינו עוסק ביישובו של עולם ואינו יודע בטיב משא ומתן ובכוונת עדות, וכמו שרגילין לשקר באומנות שלהם ואינם מתגנים לבריות באותו שקרות הם סוברים שלא יתגנו בשקרות שאר הדברים וכן אין מכירין בטורח וצרות של בני אדם ואינם חסים על תביריהם להפסיד ממונם".
5. **רמב"ם עדות, י' ד':** "וכן משחק בקוביא והוא שלא תהיה לו אומנות אלא הוא, הואיל ואינו עוסק ביישובו של עולם הרי זה בחזקת שאוכל מן הקוביא שהוא אבק גזל. ולא בקוביא בלבד אלא אפילו משחקים בקליפי אגוזים וקליפי רמונים, וכן לא יונים בלבד אמרו אלא אפילו המשחקים בבהמה חיה ועוף ואומר כל הקודם את חברו או כל הנוצח את חברו יטול בעליו את שניהן וכן כל כיוצא בשחוק זה, והוא שלא תהיה לו אומנות אלא שחוק זה הרי הוא פסול, וכל אלו פסולין מדבריהם".
6. **כסף משנה, שם:** "וא"ת והרי פסול הוא משום גזל שכן כתב רבינו בה"ל גזילה פ"ו שאסור לשחק בקוביא משום גזל וכיון שכן אפילו יש לו אומנות אחרת פסול! וי"ל דהב"ע במשחק עם העכו"ם שאין בו משום גזל ... אי נמי דהכא אפילו במשחק עם ישראל עסקין אלא שאינו משחק במעות ואם היה לו אומנות להתפרנס לא היינו חושדים אותו שדרך העשירים שבגמר מלאכתן שוחקים להעביר השעה אבל כיון שאין לו אומנות סתמו שמשחק במעות ואף על פי שלא ראינו מעולם שמשחק במעות סתמו כודאי. תדע שאילו היה פסולו משום ודאי גזל מאי איריא אין לו אומנות אפילו בפעם אחת לבד נפסל משום גזל".
7. **טור חושן משפט, ל"ד:** "והטעם מפני שאז אינו מתעסק ביישובו של עולם לידע כמה טורח האדם אחר הממון ונקל בעיניו להעיד שקר להפסיד ממון חברו לפיכך אם יש לו אומנות אחרת כשר ... והרמב"ם מפרש טעמא לפי שאינו עוסק ביישובו של עולם גבי קוביא, וחזקתו שהוא אוכל מן הקוביא שהוא אבק גזל. ולפי זה אם יש לו ממון אחר שאוכל ממנו אינו פסול. אבל לפי הטעם שפירשתי פסול לעולם".
8. **סמ"ע שם, ס"ק מ':** "ולהרמב"ם אף שיש בו צד איסור גזל, מ"מ לא הוה נפסל בזה, כיון דאינו אלא אבק גזל שהוא מדרבנן, ומשום הכי בעינן נמי שלא תהא לו אומנות אלא הוא, ואז מסתמא הוא אוכל ממעות שחוק זה, וכיון דנהנה ונתגדל במעות איסור הללו פסלוהו וחשדוהו שיעיד נמי שקר, משא"כ אם אינו אוכל ממעות שחוק זה אלא מחזיק אותו בידו וחוזר ומשחק בו להעביר בו זמנו, לא אמרינן דהוא חשוד להעיד שקר. ולפי"ז אף שיש לו אומנות אחרת, כל שאותה אומנות אינה מספיקה לו לצורך פרנסתו והוצאתו, נמצא דנתפרנס ג"כ ממעות שחוק זה, פסול הוא. ומינה נמי דאפילו אין לו אומנות כלל כל שיש לו ממון אחר ואינו מתפרנס ממעות שחוק זה, אינו נפסל. אבל לטעם דרש"י והטור דפירשו מה שאמרו בגמרא דפסול משום שאינו עוסק ביישובו של עולם, ר"ל כיון שאין לו מלאכה אינו יודע כמה קשה על בני אדם המעות ומחיתתם ויקל עליו להעיד שקר, ולפי"ז בשניהן הוא איפכא, והיינו דכל שיש לו אומנות אחרת אפילו כל דהו אינו נפסל, וכל שאין לו מלאכה, אפילו יש לו ממון להתפרנס ממנו, הוא נפסל. והמחבר נמשך אחר שיטת הרמב"ם, ומהתימה על מור"ם ז"ל שלא הזכיר כלל סברתם".
9. **תומים שם, ס"ק ט"ו:** "ומשחק בקוביא אינו רשע דחמס כי אין נעשה בשביל חימוד ממון, ואדרבה על הרוב יותר מפסידים מאשר מרוויחים ורובם שירדו מנכסיהם על ידי כך, וכל מגמתם רק לנחת בעלמא ולבלות זמן, כאשר הנסיון יום ביומו מעיד על זה. ואם כן אין כאן רשע דחמס ואין כאן פיסול, אך במי שאין לו שום אומנות רק בזה השחוק אם כן ברור שמשחק בשביל חמדת ממון כי לחמו הוא והוי רשע דחמס ופסול בגזילה דרבנן ... ואתי שפיר, דסבירא ליה לרמב"ם ודאי בשביל שאין עוסק ביישובו של עולם אין טעם לפוסלו, ואם כן כל הטיילים ובטלנים יפסלו לעדות! רק כך הפירוש דרמי בר חמא סבירא ליה אסמכתא לא קניא ואם כן הוי גזל של תורה ואין צריך רשע דחמס ולכך אפילו יש לו אומנות פסול, אבל רב ששת סבירא ליה אסמכתא קניא רק הוי גזל מדרבנן ואם כן בעינן רשע דחמס, ולכך בעוסק ביישובו של עולם אינו רשע דחמס ומיכשר, אבל באינו עוסק ואין לו אומנות רק זה, הרי זה בחזקת שאוכל ממנו והוה ליה רשע דחמס ופסול, וכן פסק הרמב"ם דהוי גזל מדבריהם ומיפסל לעדות כשאין לו אומנות דהוי רשע דחמס, וזה ברור וגם הסמ"ע נתכוון לזה אלא שלשונו בלתי ברור ומגומגם בזה".

10. **חשוקי חמד סנהדרין, דף כ"ד:** "ולכאורה דברי הגמרא צריכין ביאור, שרב ששת אמר שמשחק בקוביא פסול לעדות, וביאר רש"י כיון שאינו יודע בטיב משא ומתן ואינן יראי חטא. וא"כ למה אמר רב ששת לפי שאינן עוסקין בישובו של עולם, הוה ליה למימר לפי שאינן עוסקין במשא ומתן?! ... ונראה לבאר שלענין לפסול לעדות, הטעם הוא משום שאינן בקיאים במשא ומתן, אך מטעם זה לבד לא היו פוסלים אותו לעדות, אלא שיש טעם נוסף לפסול משחק בקוביא, כיון שאינו עוסק בישובו של עולם, ואדרבה הוא עוסק בהתחבטות, וזהו ניכר לכל שהימורים גורמים לדברים חמורים ביותר, ואמללו נפשות רבות מישראל, אך גם טעם זה אינו מספיק כדי לפסול לעדות, כיון ששניהם עושים זאת מרצונם, אך בצירוף שני הטעמים נפסל לעדות".

11. **שו"ת משפטי עוזיאל, כרך ד' חושן משפט י"ג:** "מכאן אנו למדים שחובת הגדת העדות מוטלת על כל אדם מישראל כדיני ממונות משתי בחינות: א) משום לא תעמוד על דם רעך, שהיא מצוה שבין אדם לחברו, והנמנע מלהגיד עדותו הוא חוטא ומזיק לחברו, אלא שאין היזק זה יוצא בדיינים שאין בית דין מחייבים על העדר מעשה. ב) משום אם לא יגיד ונשא עוונותו שהיא מצוה חברתית שמי שנמנע מלקיימה חוטא לצבור כולו, שהוא מרבה שופכי דמים וגזלנים, ומבחינה זו הוא חוטא גם כלפי יוצר העולם שהוא רוצה בישובו של עולם במדת הצדק והמשפט".

ב. האיסור לעסוק בהימורים

12. **תוספות עירובין, דף פ"ב:** "אמר ר' יהודה אימתי כו' בזמן שאין לו אומנות כו' - אף על גב דמסקינן דפליגי רבנן עליה דרבי יהודה הלכה כרבי יהודה. ומכאן משמע דשרי לשחוק בקוביא ... היכא דגמיר אומנות אחרית".

13. **רמב"ם גזלה ואבדה, ו' י"א:** "והמשחק בקוביא עם הגוי אין בו איסור גזל, אבל יש בו איסור עוסק בדברים בטלים שאין ראוי לאדם שיעסוק כל ימיו אלא בדברי חכמה ובישבו של עולם".

14. **שולחן ערוך ורמ"א חושן משפט, ש"ע ג':** "יש מי שאומר שהמשחק בקוביא עם העובד כוכבים אין בו משום גזל, אבל יש בו איסור עוסק בדברים בטלים, שאין ראוי לאדם שיעסוק כל ימיו אלא בדברי חכמה ויישבו של עולם. וחלקו עליו לומר שאינו פסול אלא אם כן אין לו אומנות אחרת. הגה: אבל אם יש לו אומנות אחרת, אפילו משחק עם ישראל אינו פסול, וכבר פשט המנהג כסברא האחרונה לשחוק בקוביא, ואין פסול אלא מי שאין לו אומנות אלא הוא".

15. **שו"ת רדב"ז, א' תקי"ז:** "ומיהו אם הוא רגיל בכך יש לב"ד לקנסו ולהענישו בגופו ולהפקיר את ממונו כפי הוראת השעה להעמיד המשפט על הישר. ואף על גב דאין עתה ב"ד חשוב להפקיר ממון, מכל מקום לשבר מלתעות עול ולהוציא טרפו מבין שיניו, הרשות בידם ובלבד שיהיה לבם לשמים ... ליסר הרשעים ואותם שאינם מתעסקים בישובו של עולם. וכן אני דן לכל המשחקים בקוביא, ואף על פי שהניחו המעות על הדף כדעת התוספות ז"ל אפ"ה אני מוציא מידם משום גדר שכשידעו שמחזירין מה שהרויחו לא יתעסקו וימשכו כל כך אחר השחוק אשר הולך יועצים שולל והחרוב במים גדולים".

16. **שו"ת יביע אומר, חושן משפט ז' ו':** "נשאלתי האם מותר מן הדין להשתתף בקניית כרטיסי הגרלה של מפעל הפיס? ... ותבט עיני להרה"ג רבי עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי חלק ח' (חיו"ד סי' ה סעיף ג, עמוד פח) שנשאל בני"ד, האם מותר לקנות כרטיס הגרלה של מפעל הפיס, והשיב, שאין לאסור מטעם איסור שחוק בקוביא דהוי גזל מדבריהם משום דאסמכתא לא קניא, דשאני התם שהסכום המסויים שעליו שיחקו הוא ממונו הפרטי של המנוצח, ומוכרח הוא לתת למנוצח מה שקצבו ביניהם, ולפעמים אף מפסיד כל ממונו ע"י השחוק בקוביא, והוא אינו מקנה לו בכל לבו, וחשיב שפיר אסמכתא, שיש בו איסור גזל מדבריהם. משא"כ ענין ההגרלה של הפיס שאוספים סכומים גדולים מן המשתתפים בהגרלה, ואינו ענין של נצחון שלוקח מה ששייך לחברו, אלא ענין של מזל, וכמו שנוהגים להגריל על ס"ת או על מגילה בתיק של כסף וכיו"ב, ובאמת שמעשים בכל יום שעושים הגרלה על ס"ת ואין פוצה פה ומצפצף ...

במחכ"ת לא שמיה מתיא, שאמנם הרמב"ם ומרן הש"ע כתבו בהדיא "והוא שאין לו אומנות אלא הוא", אך זהו רק לענין לפסול לעדות, אבל לענין איסור גזל מדבריהם מטעם אסמכתא, גם כשיש לו אומנות אחרת, איסורא מיהא איכא, וכמפורש בדבריהם. והרי אפי' להפוסקים הלכה דלאו אסמכתא היא, כתב הריב"ש שעכ"פ העושה כן הוא משוקץ ומתועב, ומכוער הדבר, כי רבים חללים הפיל ועצומים על הרוגיו, וגם למפעל הפיס יש רבים שקונים כרטיסים רבים, כמעט בכל דמי משכורתם, בחושבם אולי מספר אחד מהם ירויח, ולבסוף יוצאים בשן ועין, ומפסידים ממונם ורכושם. ואם כי הרמ"א כתב שפשט המנהג לשחוק בקוביא, וחלק על מרן הש"ע, אגן בדין קבלנו עלינו הוראות מרן בין להקל בין להחמיר. וכמו שקראו עליו לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו ...

מסקנא דדינא שהספרדים ועדות המזרח אסור להם להשתתף בקניית כרטיסי מפעל הפיס, וכל שכן כרטיסי ספורט למיניהם שמשחקים בשבת ומחללים שבת בפרהסיא, ונמצא שהוא מסייע ידי עוברי עבירה. ואף לאשכנזים יש לאסור בזה. ושומע לנו ישכון בטח".

17. **שו"ת שמש צדקה¹, יורה דעה נ"ז:** "דאותן האנשים ההולכים לצוד חיה או עוף, בין שעושים להרויח ולמכור הניצוד ובין אותן העושים כן לשחוק ולטייל בעלמא כולן עבדי איסורא דלא מבעיא אותן העושים למכור הניצוד עושיין איסור דאסור לעשות סחורה בדבר איסור אלא אפילו אותן שעושים כן לצחוק עושיין איסור שתפסו אומנות של עשו הרשע וקניית מדת אכזריות להמית בריותיו של הקדוש ברוך הוא על לא דבר וחובה כפולה ומכופלת על אדם להתעסק בישובו של עולם ולא בהשחתת הנבראים דרך שחוק והיתול".
18. **שו"ת נודע ביהודה תניינא, יורה דעה י':** "ואמנם מאד אני תמה על גוף הדבר ולא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו ואין זה דרכי בני אברהם יצחק ויעקב".
19. **בראשית כ"ה, כ"ח:** "וַיִּצְחָק יַצְחָק אֶת עֵשָׂו כִּי צִיד בָּפִיו וַרְבֵּקָה אֶהְיֶה אֶת יַעֲקֹב".
20. **פירוש ר"י בכור שור, שם:** "ורבקה אוהבת את יעקב - שהיה רועה צאן ועוסק בישובו של עולם".

ד. שפיכות דמים

21. **רמב"ם רוצח ושמירת הנפש, ד' ח'-ט':** "ההורג נפשות ולא היו שני העדים רואין אותו כאחת אלא ראהו האחד אחר האחד, או שהרג בפני שני עדים בלא התראה, או שהוכחשו העדים בבדיקות ולא הוכחשו בחקירות, כל אלו הרצחנין כונסין אותן לכיפה ומאכילין אותן לחם צר ומים לחץ עד שיצרו מיעיהן ואחר כך מאכילים אותן שעורים עד שכריסם נבקעת מכובד החולי. ואין עושיין דבר זה לשאר מחוייבי מיתת בית דין אלא אם נתחייב מיתה ממיתין אותו ואם אינו חייב מיתה פוטרין אותו, שאע"פ שיש עונות חמורין משפיכות דמים אין בהן השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים, אפילו ע"ז ואין צריך לומר עריות או חילול שבת אינן כשפיכות דמים, שאלו העונות הן מעבירות שבין אדם להקב"ה אבל שפיכות דמים מעבירות שבינו לבין חבירו, וכל מי שיש בידו עון זה הרי הוא רשע גמור ואין כל המצות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עון זה ולא יצילו אותו מן הדין שני אדם עשוק בדם נפש וגוי. צא ולמד מאחאב עובד ע"ז שהרי נאמר בו רק לא היה כאחאב וכשנסדרו עונותיו וזכותיו לפני אלהי הרוחות לא נמצא עון שחייבו כלייה ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות שני ותצא הרוח ותעמוד לפני ה' זו רוח נבות ונאמר לה תפתה וגם תוכל והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא סיבב קל וחומר להורג בידו".
22. **הרב נפתלי בר אילן, "עדות על תאונות דרכים בבית המשפט", בתוך: תחומין כרך י':** שאלה: פלוני היה עד לתאונת דרכים בה נדרס אדם למות. האם מותר לו להעיד בבית משפט מחוזי על מה שאירע, או אולי יש בכך משום איסור "ערכאות"? אין חולק על כך ש"השעה צריכה לכך" ו"הזמן גורם", ואם לא יענישו עברייני תנועה בחומרא יהיה בכך משום "השחתת ישובו של עולם". אילו היינו זוכים, והיתה לנו אפשרות לדון כפי דין תורה, "היינו גם כן מתקנים כן", והיינו מקבלים עדים פסולים, ומענישים שלא מן הדין בעונשים לא פחות חמורים מהמקובל היום... והנה, מי לנו אלימים בזמן הזה מעברייני תנועה, ומי לנו מצערים את הצבור כמותם; ובבתי דין רבניים יש שופטים, אך אין להם שוטרים להענישם, ולפיכך אנו סהדי שבשעת זעם של הצבור כולו כל בית דין יתן רשות להעיד על מעשיהם לפני בית משפט. נראה על כן לומר, שכל עוד השעה צריכה לכך; כל עוד יש תאונות הדרכים מרובות הגורמות להשחתת ישובו של עולם ולחורבנו; כל עוד יש אומדנא גמורה ש"אילו באו לפנינו היינו גם כן מתקנים כן" הרי שיש מצוה רבה להעיד בבית משפט בכל תביעה כנגד נהג שעבר על חוקי התנועה. עם זאת, בכל סכסוך כספי שיתעורר בעקבות תאונת יש לפנות לבית דין רבני, שידון בה כדת וכדין, וכפי שמבואר לעיל, ואין צורך ואין מקום להזדקק לדיינים שאינם מומחים.

ה. פרו רבו - בגשמיות וברוחניות

23. **גיטין, דף מ"א:** "מי שחציו עבד וחציו בן חורין - עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי ב"ה; ב"ש אומרים: תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם! לישא שפחה אי אפשר - שכבר חציו בן חורין, בת חורין אי אפשר - שכבר חציו עבד, יבטל! והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר: לא תוהו בראה לשבת יצרה! אלא מפני תיקון העולם, כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו ב"ה להורות כדברי ב"ש".
24. **תוספות שם:** "לא תוהו בראה לשבת יצרה - הא דלא נקט קרא דפרו רבו משום דאי הוה יכול לקיים שבת כל דהו, משום מצות פרו רבו לא הוה כפינן ליה, והכא כפינן ליה. אי נמי נקט האי קרא משום דמוכחא דמצוה רבה היא, וכן בפי' בתרא דמגילה (דף כז.) מיייתי לה גבי מוכר ספר תורה ללמוד תורה ולישא אשה דקאמר שאני תלמוד תורה דאמר מר גדול תלמוד תורה כו' אשה נמי לא תוהו בראה. וה"ר יצחק ברבי מרדכי מפרש דנקט לשבת יצרה משום דשייך אף בצד עבדות אבל פרו רבו לא שייך אלא בצד חירות".
25. **חידושי הרשב"א בבמות, דף ס"א:** "מסתבר לי דשמעין מינה דבית הלל דוקא זכר ונקבה קאמרי אבל שני זכרים לא לפי שאין ישובו של עולם בזכרים בלא נקבות".

¹ הרב שמשון מוֹרְפּוֹרְגָו, מגדולי רבני איטליה במחצית הראשונה של המאה ה-18. בן דורו של הנודע ביהודה, ומבוגר ממנו בכ-30 שנה.

26. **שו"ת ציץ אליעזר, כ"א ל"ו:** "ונוכל ללמוד מזה שהוא הדין דמותר לבצע בדיקה רפואית לשם פרו ורבו, כי אין לך צורך גדול מזה ואין לך מצוה גדולה מזו כדי להשתדל להגיע על ידי זה אל המטרה הגדולה לקיום מצות פו"ר ולישובו של עולם".
27. **ליקוטי מוהר"ן תניינא, תורה ז':** "ורחמן כזה, הוא רק משה רבינו. כי הוא הי' מנהיג ישראל, והוא יהיה המנהיג לעתיד. כי משה רבינו הי' לו רחמנות באמת על ישראל, ומסר נפשו בשביל ישראל, והשליך נפשו מנגד, ולא הי' חושש על עצמו כלל. כי הש"י אמר לו (שמות לב) ואעשך לגוי גדול, והוא לא השגיח על זה כלל, רק אמר אם תשא חטאתם וכו' (שם). כי הוא היה רחמן ומנהיג אמתי, והי' עוסק בישובו של עולם, שיהיה העולם מיושב מבני אדם. כי עיקר האדם הוא הדעת, ומי שאין לו דעת אינו מן היישוב, ואינו מכונה בשם אדם כלל, רק הוא בחי' חיה בדמות אדם. ומשה רבינו הי' לו רחמנות, והי' עוסק ביישוב העולם, שיהיה העולם מיושב וממולא מבני אדם ...
- וכל אדם יכול לקיים זאת להעמיד תלמידים, כי כשנים מדברים יחד ביראת שמים, אזי כשאחד מאיר לחבירו באיזה דיבור, נחשב חבירו אצלו בחי' תלמיד. ולפעמים נעשה להיפך, דהיינו כשאח"כ הוא מקבל מחבירו איזה דיבור, אזי נעשה הוא בחי' תלמיד לגבי חבירו. וצריך כל אדם לזהר להשתדל ולעסוק בזה, כי לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעיה מה), כי צריך כל אחד לעסוק בישובו של עולם, שיהיה העולם ממולא מבני אדם, כ"ש (בראשית א) ומלאו את הארץ. כי זה עיקר ישוב העולם, כשהעולם ממולא מבני אדם, היינו מבני דיעה. היינו, כמו שהאדם מצווה להעמיד בנים בעולם, בשביל קיום העולם. כן הוא מצווה להכניס דעת ויראת שמים בבניו ובתלמידים. כי זה עיקר המצוה, שמצווה להעמיד תולדות לקיום העולם. כי העיקר להעמיד תולדות ממין בני אדם דווקא, ולא מין בהמות וחיות בדמות אדם. ע"כ כל זמן שאין מאיר הדעת בבני אדם, ואינם יודעים ומרגישים אלקותו ית' וממשלתו, אינם בכלל בני אדם, מאחר שאין בהם דעת לדעת את ה', שזה עיקר גדר האדם. וע"כ נחשב העולם כתהו ובהו, וע"ז נאמר לא תהו בראה לשבת יצרה. כי צריכין ליישב את העולם, שיהי' מיושב העולם מבני אדם דייקא, דהיינו מבני דעה, שיודעין את הש"י. וזהו ג"כ מצוות ומלאו את הארץ, שצריכין למלאות את הארץ בבני אדם. היינו שכל אדם מצווה שידבר עם חבירו ביראת שמים, כדי להכניס דעת בחבירו, שזה עיקר ישוב העולם, שיהיה העולם מיושב מבני אדם, היינו מבני דעה, שיודעין את ה' יתברך כנ"ל".

ו. יישובו של עולם – חכמת הטבע

28. **תפארת ישראל על המשנה סנהדרין, שם:** "דאסור לאדם להתעסק בעולמו רק בתורה או בגמילות חסדים, או באומנות שכל אלן הן יישובו של עולם, מלבד פעולותיו לקיום הגוף כאכילה ושתייה ושינה".
29. **משנה אבות, ו' ה':** "והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים ... בישוב".
30. **תפארת ישראל שם:** "ביישוב. שיהיה מיושב בדעתו ולא מבוהל בדבריו (וכפי זה פירש רש"י שם). וי"א שיהא בקי ביישובו של עולם, הן בדרך ארץ, והן בחכמות טבעיות ולמודיות, שע"י יכולים אלה להיות לו לרקחות ולטבחות לתה"ק, דהיינו שיהיו אלו משרתיה להבינה על ידן היטב, דכולן כלולים בה, גם ע"י יהיה נחמד ונעים בעיני הבריות".
31. **תפארת ישראל על מסכת אבות, פרק ג', "בועז" אות א':** "מימי נתקשיתי במאמר זה של חז"ל ביבמות דאמרינן התם "אתם קרויין אדם ואין אומות העולם קרויין אדם". דקשה: וכי סלקא דעתך שחז"ל יאמרו על עכו"ם שיש לו צלם אלהים כפי שביררנו, שיהיה נחשב רק כבהמה?! ותו דא"כ מה זה דקאמר קב"ה והייתם לי סגולה מכל העמים, ואי כל העמים רק כבהמות הארץ המה, לא יהי' מאמר זה רק כאומר והייתם לי סגולה מכל הבהמות ומכל הקופים שדומין בתמונתם לאדם?! ותו, דא"כ יהיה כל מעשיהם מעשה בהמה. שאינו בעלת שכר ועונש, והרי דבר זה סותר למה דקיי"ל חסיד אה"ע יש להן חלק לעולם הבא ... ואנחנו רואים כמה מחסידיהן שמלבד שמכירין יוצר בראשית, ומאמינין בתורתנו הקדושה שהיא אלהית, ועושין גמילות חסד גם לישראל, וכמה מהן שהיטיבו ביותר לכל באי עולם, כהחסיד יענער² שהמציא האפאקקענאימפפונג, שעל ידה ניצולים כמה רבבות בני אדם מחולי וממיתה וממומין, ודראקא שהביא הקארטאפפעל לאייראפא, שמעכב כמה פעמים הרעב. וגוטענבערג שהמציא את הדפוס. וכמה מהן שלא נשתלמו כלל בעה"ז, כהחסיד רייכלין³ שהערה למות נפשו להציל שריפת השסי"ן שנצטווה מהקיסר מאקסימיליאן בשנת רס"ב. וכי ס"ד שכל המעשים הגדולים האלו לא ישולמו לעה"ב לאחר הפרגוד ח"ו והרי הקדוש ברוך הוא אין מקפח שכר כל בריה?! ... אולם האיר ה' עיני, שדבר גדול אחז"ל בזה, דכל סבת הצלחת של ישראל בזה ובבא לא נודע להם מכח שכלם, רק ע"י הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו. אבל לא כן שאר האומות, דמה שהשיגו אח"כ בסבות הצלחתם בזה ובבא, נתהווה להם ע"י הם עצמן, באופן שנוכל לומר הן עשו את עצמן. דהרבה שאבו ולמדו מתורת ה' באר הישראל, אולם הרבה מחיובי האדם ומדרך המדות והמוסר, למדו ע"י אורך הזמן והטבע, ע"י שבקע עליהן אור השכל מעט מעט כאור נוגה הולך ואור ... ולפ"ז אין נכון לקרוא לכל באי עולם בשם "אדם", דאדם הראשון היה נקרא כך מדנוצר מאדמה, אבל כל זרעו הרי מבשר ודם נוצרו. אבל רק ישראל נאות להם שם זה, לא בעבור כבודם, רק מדמקרותם והשלמתן השיגו מידי הקדוש ברוך הוא בעצמו כמו אדה"ר ולא מכח עצמן. ולפיכך כל מקום שנאמר בתורה אדם הכוונה רק על ישראל".

² **דוארד ג'נר** Edward Jenner (1749-1823) היה רופא בריטי, הנחשב לראשון שגילה את החיסונים. בשנת 1796 המציא את החיסון נגד אבעבועות שחורות.
³ **יוהן רייכלין** (1455-1522), הומניסט גרמני, אשר למד עברית על בוריה והיה ידוע בהתלהבותו מיופיה של שפה זו. רייכלין טען כי אין הוא בקי במידה מספקת בספרות התלמודית, ואינו מסוגל מסיבה זו לבחון את התלמוד כפי שביקש הקיסר מקסימיליאן הראשון בפרקפורט, בשנת 1509.